

ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ЯК КАТЕГОРІЇ "ГРУПИ РИЗИКУ"

В статті розглядаються психологічні, особистісні, емоційні, комунікативні, поведінкові властивості обдарованих дітей, а також особливості виховання і навчання таких дітей у сім'ї та школі, як фактори їх визначення як категорії "групи ризику"

***Ключові слова:** обдарована дитина, талановита дитина соціально-педагогічний ризик, "групи ризику", дисинхронія темпів розвитку.*

Постановка проблеми. На всіх етапах розвитку цивілізації особлива роль завжди належала обдарованим особистостям, які завдяки своїй здатності до створення нового були головним рушієм прогресу суспільства у всіх сферах його життєдіяльності. Третє тисячоліття, позначене стрімким оновленням техніки й технологій та інтелектуалізацією праці, підвищує роль талановитих людей, актуалізуючи її значення як провідника цінностей інформаційної епохи та запоруки процвітання держави. Адже в сучасному світі динамічність розвитку будь-якої країни безпосередньо залежить від можливості обдарованих членів соціуму реалізувати власний потенціал на користь суспільства: талановиті діти – це майбутня еліта, політичні лідери та успішні бізнесмени, відомі науковці та митці. В кінцевому підсумку, вони – добробут і гордість держави, її шанс посісти гідне місце на міжнародній арені.

Відомий й той факт, що частота народження потенційних геніїв у всі історичні періоди і у всіх народів приблизно однакова, але кількість тих, хто реалізував себе, значно менша. Тому проблема обдарованої особистості, яка повністю реалізувала власний внутрішній потенціал, саме в наш час стає все більш актуальною.

Вирішення цієї проблеми безпосередньо залежить від чіткого усвідомлення сутності феномену обдарованості, соціально-психологічних та пізнавальних особливостей талановитих дітей, розуміння факторів впливу на процес виникнення та розвитку феномену обдарованості.

Незважаючи на значний інтерес науковців та практиків до питання розвитку обдарованої дитини воно залишається недостатньо розробленим як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки в суспільстві тривалий час панувала думка, що обдарованість не є проблемою, а тому такі діти не потребують допомоги. Така позиція є хибною, оскільки діти, які демонструють визначні здібності, у процесі свого розвитку стикаються з великою кількістю проблем, пов'язаних в першу чергу з їхніми психологічними, особистісними, пізнавальними, емоційними характеристиками.

Відомо, що згідно з одним із рішень Всесвітньої організації охорони здоров'я обдаровані діти входять до "групи ризику" як і розумово відсталі, неповнолітні правопорушники, діти алкоголіків та наркоманів. Їм необхідні особливе виховання, відповідні індивідуальні навчальні програми, спеціально підготовлені вчителі, спеціалізовані класи та навчальні заклади [8].

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Виявлення різних видів дитячої обдарованості, фактори її формування, способи її прояву досліджувались у працях О. Антонової, Ю. Гільбуха, Л. Виготського, О. Кульчицької, Н. Лейтеса, В. Моляко, С. Рубінштейна, В. Чудновського.

Питання роботи з обдарованими дітьми висвітлені в дослідженнях Ю. Бабаєвої, Д. Богоявленської, О. Кульчицької, М. Поголяєвої, А. Савенкова, М. Соцької, В. Юркевича.

Соціально-педагогічні аспекти роботи з обдарованими дітьми висвітлені у дослідженнях Ю. Василькової, І. Зверєвої, Л. Коваль, А. Матюшкіна, С. Пальчевського, А. Савенкова, В. Юркевича.

Важливу роль у формуванні сучасних психологічно-педагогічних підходів до вирішення завдань виховання й навчання обдарованих дітей мають дослідження в галузі педагогічної психології А. Вербицького, Л. Венгер, К. Гуревич, В. Дружиніна, І. Дубровіної.

Метою нашої статті є аналіз факторів, що визначають обдарованих дітей як категорію "групи ризику".

Виклад основного матеріалу. Соціально-педагогічний ризик – врахування і врегулювання небажаних, соціально або педагогічно неприйнятних факторів і наслідків, що загрожують життю, здоров'ю та повноцінній соціалізації. Ті групи неповнолітніх, які залежно від поєднання суб'єктивних або об'єктивних причин максимально піддаються різним соціальним або соціально-педагогічним ризикам, називають "групами ризику". Їх типовими представниками вважаються дезадаптанти, девіанти та делінквенти. Особливу групу цієї категорії складають обдаровані діти [2, с. 11].

Обдарованими вважають дітей, які демонструють високий рівень розвитку здібностей, що дає можливість досягати визначних успіхів в одному або декількох видах діяльності [9]. Згідно соціологічних досліджень обдаровані діти складають від 20-ти до 30-ти відсотків загальної популяції. До "благополучних" з них належать лише 5 відсотків, решта знаходяться в ситуації ризику соціальної ізоляції та відчуження з боку однолітків. Обдарованість може органічно вписуватись у життєдіяльність дитини, а може провокувати велику кількість складних соціально-психологічних протиріч та проблем. На жаль, останній варіант найбільш розповсюджений. Прояви симптоматика даного шляху розвитку дуже різноманітна. Головна її особливість полягає в тому, що своєю поведінкою, особливостями навчання, внутрішнім психологічним станом, обдарована дитина наближена до дитини дезадаптованої. Обдаровані діти важко сприймаються оточуючими, а нормальний для них процес розвитку розглядається як аномальна непристосованість до життя у суспільстві. Обдарованість як вид девіацій, являє собою відхильну поведінку на основі гіперздібностей [3].

Кожна дитина неповторна, але при всій індивідуальній своєрідності виявів дитячої обдарованості існує доволі багато рис, характерних для талановитих дітей, що часто спостерігаються у їхній поведінці і спілкуванні з однолітками та дорослими. Обдаровані діти у порівнянні зі звичайними характеризуються такими якостями, що можуть викликати труднощі у процесі соціальної адаптації. Особливої уваги потребують ті властивості, що суттєво відрізняють обдарованих дітей від однолітків та дають підстави відносити їх до категорії "групи ризику".

На нашу думку, слід звернути увагу на такі соціально-психологічні особливості обдарованих дітей. Перфекціонізм як намагання робити все найкращим чином, прагнення досконалості навіть у малозначущих справах виявляється вже у ранньому віці. Це характеристика, що дає можливість досягати високих результатів у будь-якій діяльності. Однак наслідком цього часто є постійне почуття невдоволеності собою, що відображається на самооцінці. Обдаровані діти не схильні до

конформізму, відхиляють стандартні вимоги, особливо, якщо ці стандарти йдуть всупереч їхнім або здаються безглуздими. Така поведінка часто розглядається оточуючими як зухвала і така, що потребує застосування виховних впливів. Для обдарованих дітей характерним є високий ступінь егоцентризму (пізнавального, комунікативного, соціального), який виражається у нездатності зрозуміти позицію іншої людини, що пов'язана з обмеженістю їх досвіду.

Особливістю емоційної сфери обдарованої дитини є їхня підвищена вразливість. Оскільки обдаровані діти більш сприйнятливі до сенсорних стимулів, краще розуміють причинно-наслідкові зв'язки та сприймають оточуючі явища та події, вони глибше й детальніше їх розуміють. Здатність сприймати те, що залишилось поза увагою інших призводить до прийняття будь-яких нейтральних зауважень, реплік на свій рахунок. Обдарована дитина часто сприймає слова або невербальні сигнали як вияв неприйняття себе оточуючими. Деякі події, що є незначними для їхніх однолітків, для обдарованих дітей стають джерелом сильних переживань. Талановиті діти мають дуже розвинуте почуття справедливості, що виявляється в ранньому віці та зберігається протягом всього життя, вони мають власну систему цінностей, пред'являють високі вимоги до себе та оточуючих, які не завжди можуть їм відповідати. Така ситуація може викликати непорозуміння, конфлікти навіть ворожнечу між дитиною та оточуючими. Одна з провідних рис обдарованої дитини – це прагнення до лідерства, схильність керувати іншими дітьми. Головна причина цього полягає в інтелектуальній перевазі над іншими дітьми, гнучкості та швидкості мислення, що дає можливість краще за інших планувати та здійснювати ігрову діяльність. Але це проявляється переважно у дошкільному та молодшому шкільному віці, оскільки у більш старшому віці ігрові інтереси обдарованих дітей суттєво змінюються – вони починають цікавитись індивідуальними складними інтелектуальними іграми. Такі розбіжності в ігрових інтересах можуть призводити до непорозумінь між дітьми та стати причиною ізоляції обдарованої дитини. Самостійність талановитих дітей виявляється у незалежності суджень та дій, відповідальності за власні вчинки, внутрішній впевненості у тому, що така поведінка можлива та правильна. Така позиція не завжди є зрозумілою та прийнятною оточуючими, які вважають, що дитина повинна дослухатися до порад і рекомендацій дорослого та розцінюють прояви самостійності, як необґрунтований виклик та протест, прояви важковиховуваності [9].

Особистісні властивості обдарованих дітей пов'язані із зануренням їх у філософські проблеми. Для них характерним є роздуми над такими явищами, як смерть, потойбічне життя, релігійні вірування й філософські проблеми, що є зовсім незрозумілим та нецікавим для інших дітей та навіть дорослих. Обдаровані діти, які усвідомлюють нестандартність своїх здібностей, уявляють себе лише на першому місці, будь-яке інше місце такі діти сприймають, як поразку, а самих себе – як невдах. Ці діти часто почувають себе занадто відповідальними за результат своєї діяльності, вважають, що виключно вони є причиною успіхів та невдач, а це у свою чергу призводить до необґрунтованого почуття провини, іноді до депресивних станів. Прагнення компенсувати відчуття неуспіху будь-яким іншим способом за умов обмеженості життєвого досвіду, бажання діяти на власний розсуд, досягати найкращих результатів у будь-якій діяльності може призвести до формування деструктивних форм поведінки. Нездатність виробити терпляче ставлення до менш обдарованої людини часто призводить до розчарувань, жовчності, що можуть дискредитувати дитину, яка навіть є лідером. Талановиті діти часто з недостатньою толерантністю ставляться до тих дітей, які мають нижче від них інтелектуальний розвиток. Вони можуть відштовхнути оточуючих зауваженням, що виражають презирливість або нетерплячість [7].

Обдаровані діти проявляють надзвичайну наполегливість у прагненні досягти результату. Висока захопленість будь-яким заняттям, що вдається найкращим чином, може швидко призвести до завищених особистих стандартів і внутрішньої незадоволеності, адже бути у всьому довершеним – неможливо. Оцінюючи власну роботу у відповідності з дорослими вимірами, дитина виявляється фрустрованою, відчуває тривогу й важкі, недитячі переживання. Всі ці переживання можуть бути збільшені, якщо очікування дорослих занадто великі. Сприймання дитиною себе як невдахи, може спровокувати формування заниженої самооцінки при завищеному рівні домагань і об'єктивно гарних результатах діяльності [10].

Крім того, у поведінці обдарованих дітей спостерігаються прояви агресії. Часто обдаровану дитину просто не розуміють ні педагоги, а іноді батьки. Це призводить до складних переживань, у результаті яких вона або замикається в собі, прагнучи збагнути, чому її не розуміють, або, не бажаючи миритись із ситуацією, що склалась, вдається до різноманітних хитрощів, намагаючись отримати соціальну підтримку. Якщо така тактика не приносить бажаних результатів, дитина у відповідь на завданий біль прагне відповісти кривдникам тим же. У такому випадку вона може використати всі види агресивних реакцій: непряму, пряму, вербальну, фізичну.

Відома фраза про те, що обдарована людина у обдарована у всьому неточна. І найбільше невірна стосовно дітей. Непропорційність у розвитку істотна проблема обдарованих дітей. Явні або видатні здібності можуть проявлятися в будь-якій сфері, наприклад, математиці. Але в той самий час розвиток мовної сфери може перебувати нижче середньої вікової норми. Обдарованість може проявлятися в позашкільній діяльності, а в школі така дитина може вважатися "середньою".

Сучасні дослідження свідчать, що гармонійність розвитку психіки обдарованої дитини – це доволі рідкісне явище. Частіше зустрічається нерівномірність, односторонність розвитку, яка зберігається протягом всього життя, поглиблюється та стає передумовою багатьох психологічних проблем. Обдаровані діти страждають так званою дисинхронією в темпах розвитку інтелектуальної, афективної та моторної сфери. Під терміном дисинхронія розуміють ефект прискореного розвитку одного з психічних процесів у поєднанні зі звичним (відповідним до віку) або навіть дещо затриманим розвитком іншого.

Також може відмічатися дисинхронія темпів розвитку інтелектуальних та комунікативних процесів, коли високий темп інтелектуального розвитку поєднується зі складностями у комунікації. Хоча обдаровані діти та підлітки, які мають проблеми у реальному спілкуванні, успішно взаємодіють з партнерами в Інтернеті, вони все ж таки мають значний ризик соціальної ізоляції та відторгнення з боку ровесників. Реальний рівень здібностей таких учнів не усвідомлюється оточуючими. Вони здаються їм непристосованими до життя у суспільстві. У цих дітей з'являються проблеми участі у розвагах однолітків, які їм не цікаві. Діти підлаштовуються під інших, намагаються виглядати такими, як усі. Педагоги досить часто не розпізнають обдарованих учнів і негативно оцінюють їх здібності та досягнення. Складність ситуації підсилюється тим, що самі діти розуміють свою несхожість. Соціальна ізоляція – це не наслідок емоційних порушень, а результат умов, у яких опинилась дитина при відсутності групи, з якою вона могла би спілкуватися [10].

Зміст, спрямованість, ефективність соціалізації обдарованих дітей певною мірою визначають дорослі, які створюють життєвий простір. Вони можуть "обмежувати й стимулювати, сприяти й заважати, надихати на перемоги над собою і обставинами чи штовхати у прірву самознецінення"

[5, с. 27]. Взаємини у сім'ї, стилі батьківсько-дитячих стосунків, ставлення батьків до факту обдарованості власної дитини вирішальним чином впливають на формування та розвиток не тільки її здібностей, але й особистісних рис та властивостей.

Загально відомо, що оцінне ставлення до дитини є шкідливим та травмуючим для всіх дітей, але для обдарованих таке відношення становить особливу небезпеку. "У мене нічого ніколи не виходить", "Я ні на що не здатний" такі генералізації досить часто зустрічаються в об'єктивно цілком успішних дітей. Цінність будь-яких успіхів і досягнень витісняється, заперечується, тому що така дитина бачить себе як би вимогливим батьківським оком і чує батьківський голос: "От Таня, сусідка, уже й англійською розмовляє й танцює й... її вже по телевізору показують, а ти що ж у нас, тухлій?". Займатися чимось просто заради процесу, заради задоволення дитина, а потім і дорослий, орієнтований батьками на "кращий результат", не може й не хоче. Негативними наслідками такого ставлення батьків можуть бути згасання таланту, прагнення його приховати, розвиток невротичного прагнення завжди бути першим, формування високого рівня агресивності й ворожості дітей.

Ряд проблем виникають через те, що батьківська турбота часто проявляється в надмірному захопленні уваги дитини до певній одній галузі на шкоду іншим. Наприклад, батьки демонструють оточуючим уміння свого трирічного сина рахувати або читати, і всі у захваті, у той же час уміння дитини самостійно одягатися, збирати за собою іграшки, допомагати або співчувати не викликає такого захопленого схвалення. Дитина швидко починає розуміти, що в ній особливо цінується батьками, а це може призвести до однобічного розвитку її особистості, усвідомлення того, що єдиний спосіб заслужити максимум позитивної батьківської уваги – стати кращим, першим, переможцем. Гіпертрофована увага до будь-якої унікальної здібності дитини, безсумнівно, впливає на її самосприйняття, на формування Я-концепції, образ ідеального-Я.

Слід звернути увагу на те, що потреба талановитих дітей в емоційному комфорті, визнанні, прийнятті й підтримці є надзвичайно великою й нерідко, на жаль, виявляється не задоволеною. Завдяки своїм здібностям такі діти випереджають інших і в тонкості сприйняття подій, ситуацій. Усвідомлення своєї незвичайності, що пов'язана з вмінням встановлювати зворотний зв'язок у взаєминах з оточуючими, породжує ранню й глибоку рефлексію. Це, поряд з умінням тонко відчувати й розуміти, стимулює підвищену чутливість, а отже, уразливість.

Учбова діяльність відноситься до категорії діяльності високо соціально-нормованих. В ній регламентується не тільки час відвідування занять, але й обсяг учбового навантаження у цілому на навчальний рік та за окремими предметами. Регламентується темп роботи на уроці, оскільки на кожне заняття педагог планує певну кількість завдань та питань, що мають бути розглянуті. Регламентується і активність самих учнів. У випадку виходу її за припустимі межі застосовуються спеціальні педагогічні прийоми активації або дезактивації учнів. Статутом школи та етичними нормами передбачено те, що припустимо у спілкуванні педагогів та учнів, у чому їх права та обов'язки.

Будь-яка регламентація погано укладається у свідомості обдарованих школярів. Такі діти "незручні" для більшості працюючих педагогів. Наявність обдарованих дітей у школі підвищує її статус та авторитет, коли такі діти беруть участь у конкурсах, олімпіадах, змаганнях. Але їх нестабільність, емоційна непередбачуваність, ворожість по відношенню до будь-яких норм, що набуває форми відкритого саботажу, завзятих емоційних випадів у бік працівників школи, робить відношення між обдарованими дітьми та педагогічним колективом дуже напруженими.

Негативне ставлення талановитих дітей та підлітків до школи виявляється тому, що навчальна програма є нудною, нецікавою, тобто невідповідною для них. Порушення у поведінці можуть з'являтися тому, що навчальний план не відповідає їхнім здібностям. Процес створення відповідних навчальних програм для обдарованих дітей ще знаходиться на стадії розвитку і ще не завершений. Обдарованих дітей у школі часто вважають гіперактивними, непосидючими, такими, що часто відволікаються внаслідок постійного реагування її на різного роду подразники та сигнали.

Крім того, у обдарованої дитини рано формується зона її особистісних інтересів, і тому на шкільні предмети, що лишаються поза цією зоною, у неї просто не вистачає ні часу, ні бажання. Такі діти, за спостереженням вчителів та батьків, "виїжджають" на своїй природній обдарованості, що згодом породжує певні труднощі у навчанні і спілкуванні з вчителями та однолітками. Буває, що нерозуміння реальної обдарованості дитини може призвести до прикрої помилки, коли добра поінформованість сприймається як обдарованість і навпаки.

Через природну допитливість і прагнення до розвитку обдаровані діти часто монополізують увагу вчителів. Це викликає непорозуміння з боку інших дітей, яких дратує постійна вимога такої уваги. Слід відмітити, що не всі дорослі бажать, готові та вміють спілкуватися з дітьми, які мають видатні здібності. Обдаровані діти не люблять, коли з ними спілкуються зверхньо, як з маленькими та нерозумними, яким треба все пояснювати, а більшість дорослих спілкується з ними саме таким чином.

Талановита дитина випереджає у своєму розвитку інших дітей, вже цим викликає їхню антипатію. "Зарозумілих" обдарованих недолюблюють однолітки, що згодом ускладнює їхні стосунки. Дружні відносини швидко руйнуються. Обдарована дитина болісно зачіпає самолюбство інших, та й сама схильна ображатися через дрібниці.

Слід зазначити, що обдаровані діти часто опиняються поза колективними відносинами. Захоплення, що часто не зрозумілі та нецікаві для однокласників, улюблена справа не дають їм часу для тіснішого спілкування з однолітками. Водночас знання, уміння і здібності талановитої дитини не завжди розпізнаються й цінуються в класі. Не знайшовши визнання серед однокласників, такі діти само реалізуються поза школою, поза класом [4].

Висновки. Аналізуючи проблеми обдарованих дітей, ми дійшли висновку, вони мають багатоаспектний, комплексний характер і обумовлюють специфіку роботи з носіями цього утворення. Сукупність цих проблем умовно можна розділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних можна віднести проблему діагностування та виявлення обдарованих дітей, організацію їх навчання та виховання в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, забезпеченість освітніх установ підручниками та програмами, що враховують запити та інтереси талановитих дітей, робота з батьками таких дітей, наявність фахівців, що мають професійну підготовку до роботи з даною категорією дітей. Суб'єктивними можна вважати складний набір різноманітних психологічних, особистісних, емоційних, комунікативних проблем, які дають підстави для віднесення цих дітей до "групи ризику",

"Важкою" обдарована дитина буває не від того, якою вона є, а від того, якою вона не є. Не обдарованість стає "драмою", а занедбаність тих сторін дитячої особистості, що виявляються незатребуваними. Розвитку потребує не тільки специфічне обдарування. Необхідно враховувати

всю особистість в цілому, її емоційні, інтелектуальні, художні та соціальні здібності. Коли обдарованій дитині допомагають належним чином, вона не буває проблематичною [6].

Використані джерела

1. Василькова Ю.В. Социальная педагогика : [курс лекций] / Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова. – М. : Академия, 2003. – 440 с.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога: [навчальний посібник для ВНЗ] / Л.М. Завацька. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
3. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : [навчальний посібник] / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлєбїк – К. : ІЗМН, 1997. – 278 с.
4. Корнеева Е.Н. Нестандартные дети. Интегративная регуляция образовательного взаимодействия школьников с ЗПР, детей из семей мигрантов, учащихся с признаками одаренности. – Ярославль : Академия развития, 2007. – 144 с.
5. Кульчицька О.І. Соціальне середовище у розвитку обдарованості / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 25-31.
6. Ландау Э. Одаренность требует мужества. Психологическое сопровождение одаренного ребенка / Э. Ландау : [пер. с нем.]. – М. : Академия, 2002. – 144 с.
7. Одаренные дети. / под. общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого : [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1991. – 376 с.
8. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка : [навч. посібник для студ. ВНЗ]. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
9. Савенков А.И. Одаренный ребенок дома и в школе / А.И. Савенков. – Екатеринбург : Академия развития, 2004. – 346 с.
10. Соцька М.В. Система психолого-педагогічного супроводу здібних і обдарованих учнів у загальноосвітньому навчальному закладі / М.В. Соцька// Обдарована дитина. – 2010. – № 3. – С. 39-45.

Mikhaylenko O.V.

FEATURES GIFTED CHILDREN AS A CATEGORY OF "AT RISK"

In the article psychological, personality, emotional, communicative, behaviors properties of the gifted children, and also features of education and teaching of such children, are examined in a family and at school, as factors of their determination to the category of risk "group".

Keywords: *gifted children, talented children, social-pedagogical risk, "risk groups", disynchroniya rates of development.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

